

УДК 65.012

Фаїзова О.Л.

СЕРЕДНІЙ КЛАС В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Аналізуються політ економічні аспекти становлення «середнього» класу, як головної складової соціальної структури «нової економіки». Розроблені наукові методи соціальної стратифікації трансформаційних систем. Дана оцінка макроекономічних складових соціальної реструктуризації, як фактору інноваційного розвитку.

Political and economic aspects of middle-class establishment as main making social structure of «new economy» are analyzed. The scientific methods of social stratification of transforming systems are developed. The estimation of macroeconomic making social restructuring, as factor of innovation development is given.

У сучасних соціально-економічних дослідженнях поняття „нова економіка” найчастіше кореспондується з економікою знань, постіндустріальною економікою, глобалізацією, інформаційністю та соціальністю. Критерій соціальності виходить з якісної зміни особистості, людини і суспільства в цілому, з панування соціального консенсусу і соціального партнерства на основі *соціальної глобалізації*. Йдеться, насамперед, про абсолютне планетарне домінування середнього класу і на його основі трансформацію суспільства від „економізованої” до „соціологізованої” моделі [1]. За прогнозними даними відносно високі темпи зростання світової економіки у сполученні із гальмуванням зростання населення приведуть до різкого прискорення приросту ВВП на душу населення (3,5% у 2011 – 2020 роки, проти 1,3 % у 1980-ті та 1,6% у 1990-ті роки). Тобто у 2020 р. майже половина населення Землі (3,6 млрд. чоловік) буде жити у країнах із середньодушовим ВВП більше ніж 10000 дол. за рік. У 2005 р. у таких країнах мешкало 23,2% (1,48 млрд.) населення планети. При збереженні значної диференціації у доходах чисельність середнього класу суттєво зросте до більш ніж 40% населення Землі [5, С. 14].

Виникнення та активне розповсюдження інформаційних технологій привело до широкого використання терміну «нова економіка» під якою розуміють економіку нових високотехнологічних галузей, або, такий вплив високих технологій на соціально-економічне середовище, яке трансформується у якісно нову відтворювальну структуру. В свою чергу відбуваються якісні зміни соціальної структури, яка тяжіє до певної уніфікації, до абсолютного

домінування середнього класу. Втім, досі не існує чіткого визначення сутності середнього класу. Аморфність трактування цієї категорії формалізується у варіативності її синонімів, саме: середній шар, середня страта, середній прошарок тощо. Зазвичай, навіть поняття середній клас дистанціюється від загальновідомих класоутворюючих ознак, сформульованих В. Леніним [4, С. 15]. Дослідження проблем соціальної стратифікації містять праці М. Вебера, Е. Дюркгейма, В. Парето, П. Сорокіна, Дж. Коулмена, А. Маслоу, К. Маркса, Р. Мертона, Т. Парсонса. Різні аспекти цих проблем, які стосуються сучасної трансформаційної до «нової» економіки, аналізуються у працях А. Бови, А. Бузгаліна, Г. Дилигенського, І. Діскіна, Я. Жаліло, Ю. Зайцева, Т. Заславської, А. Колганова, К. Кумара, Е. Лібанової, І. Мазур, І. Мостової, І. Разумкова, Р. Ривкіної, В. Рукавішнікова, В. Сікори, Ф. Фукуями, Г. Явлінського, В. Ядова. Метою роботи є аналіз ролі і значення соціальної реструктуризації трансформаційних систем у становленні «нової економіки». Реалізація поставленої мети передбачає рішення наступних задач:

1. Аналіз класоутворюючих ознак сучасної соціальної стратифікації.
2. Сутнісні модифікації типового суб'єкта середнього класу в умовах «нової економіки».

К. Маркс критерієм соціального положення людини вважав привласнення засобів і результатів виробництва, а критерієм соціального розшарування – рівень і спосіб отримання доходів. Втім критеріальні акценти зміщуються відповідно специфіці існуючої економічної системи, етапу соціально-економічного прогресу. В економічну епоху утилітарних цінностей і споживання домінують стратифікаційний та ідентифікаційний критерії визначення сутності середнього класу. Прагнення до багатства здебільшого притаманне людям активним, включеним у систему ефективної соціально-економічної діяльності, орієнтованим на одержання відповідного соціального статусу. Саме тому середній клас, як базова соціальна страта ринкової економіки і демократичної правової держави у так званих цивілізованих країнах, історично бере початок від дрібної та середньої буржуазії, тобто від особисто вільних громадян, які мають власність і самостійно ведуть підприємницьку діяльність.

Згідно стратифікаційного критерію, ключові ознаки середнього класу – особиста свобода та наявність власності – досить необхідні, але не достатні. Головна додаткова визначеність – це рівень доходу (відповідно, і якість життя, яка їм визначається: рівень освіти, стандарти споживання тощо), який забезпечує нормальне (середнє) для даної країни і даного періоду життя індивіду. По-перше, це відносно доступний статистичний показник. По-друге, він є надзвичайно ліберальним і демократичним, дозволяє розширити поняття середнього класу і перевести розгляд з області відносин виробництва і

власності до сфери споживання, у тому числі споживання соціально-культурних благ.

Використання рівня доходу (відповідних ідеалів та поведінкових норм), як основної класифікаційної ознаки, фактично ототожнює середній клас із серединними групами на шкалі доходів, які, на наш погляд, є скоріше номінальними, ніж реальними групами, носять міжкласовий характер. У нормальній (у економічному, політичному і соціальному планах) ситуації це спричинює додатковий стабілізуючий вплив, тому що доход дрібної та середньої буржуазії може бути доступним також висококваліфікованим найманим робітникам. Забезпечуючи відповідну якість життя, споживацькі уподобання, включаючи культурні, він сприяє розповсюдженню ідей, цінностей і соціально-етичних правил буржуазії щодо вказаного пласту робітників за наймом. Таким чином, у форматі економічної епохи, суспільства споживання середній клас виступає скоріше соціально-культурним шаром, соціальною стратою, ніж суспільним класом (групою людей, що їх виділяють за місцем і роллю в економічному житті) при явному гіпертрофуванні „ваги” ціннісних, світоглядних і соціально-етичних аспектів поведінки людей. В економічно розвинених державах з високим рівнем життя, а, отже, і відносно довгочасною стійкістю матеріального забезпечення вказаних аспектів, останні набувають визначеної самостійності, і починають розглядатися як атрибутивні характеристики. При цьому не тільки дослідниками (йдеться про ідентифікаційний критерій, згідно до якого, соціальна приналежність визначається самооцінкою респондента), але й особисто носіями цих характеристик: робітник-найманець з вищою освітою починає щиро відносити себе до середнього класу, незалежно від рівня доходу і наявності власності.

У форматі стратифікаційного підходу апріорі мається на увазі тотожність високих матеріальних стандартів життя ідеалам гуманізму, демократії, юридизму, соціально-економічної стабільності та інноваційності. Дослідження американського соціолога Р. Інглехарта демонструють пряму залежність значущості постматеріальних цінностей від стану економічної безпеки, від ступеню „суб’єктивного добробуту”, які відчуває на індивідуальному рівні основна (або більша) частина суспільства [3, С. 87], що акцентує на необхідності досягнення певної критичної маси одержувачів відносно високого рівня доходу. Проте, його наявність автоматично не забезпечує схильність до соціально-гуманістичних цінностей, про що, наприклад, свідчить ключова роль крамарів у історії єврейських погромів та нацизму.

Суспільство неоднорідно за своїм складом. При цьому переважна кількість людей, зазвичай, приймає заданий зовні ідеал, свідомо або несвідомо дистанціюючись від самостійних рішень. Суспільство прогресує, якщо цей ідеал кореспондується з ідеалом модернізації епохи, та існує соціальна сила, здатна до його реалізації. Ідеали, соціальна свідомість економічної епохи і

відповідного їй середнього класу історично виходять до еволюції ціннісних орієнтацій західної цивілізації, як індивідуалістичної цивілізації з притаманними їй антропоцентризмом та юридизмом. Ці риси формалізувалися в активну життєву позицію, свободу, відповідальність, раціональну суверенність та визнання примату договірному праву буржуазії, як основної рушійної сили прогресивних трансформацій економічної епохи. У країнах з розвинутою ринковою економікою малий та середній бізнес був та залишається головним агентом модернізації минулої економічної епохи. У трансформаційних системах становлення середнього класу, як атрибут ринкових перетворень, передбачає реалізацію малим та середнім бізнесом його головної ролевої функції агента постсоціалістичної модернізації. Саме розвиток підприємництва в умовах конкурентного середовища створює імпульси для становлення розвинутої інституціональної, виробничої та ділової інфраструктури, високоякісного людського капіталу, стійкого економічного зростання та підвищення добробуту основної маси суспільства, перетворюючи її у середній шар між полюсами багатства та бідності.

Класова ідентичність середнього класу ускладнюється його розгалуженою структурою. Втім, саме масовість та гетерогенність канонічного середнього класу, представленого різними за інтересами групами, від творчої інтелігенції до „сантехніка Джо”, забезпечує його прихильність ідеям представницької демократії як атрибутивної ознаки середнього класу.

Глобалізаційна трансформація суспільства модифікує ціннісні, мотиваційні переваги індивідів та груп, породжуючи суперечливі тенденції. В умовах інформаційної, технотронної та фінансової цивілізації стрімко прогресує атомізація, індивідуалізація, егоцентричність суспільства. Замість ідеалів громадянського суспільства та раціоналістичних основ економічної поведінки утверджується ідеологія фінансового, спекулятивного успіху, примат анонімних, стихійних сил, функціонуючих поза меж свідомих намірів людей. Гонитва за досягненням все більш примхливої насолоди від споживання в умовах вакууму духовних цінностей, багаточисельні прояви антиінституціональних та антинормативних тенденцій, в тому числі і у цивілізованих країнах, основою стабільності яких вважається вроджена законослухняність середнього класу, свідчать про те, що він стає основою стабільності та саморозвитку, лише коли виражає та реалізує ідеологію модернізації суспільства.

Відповідно до цього, постекономічна трансформація світової економіки, становлення економіки знань модифікує сутність та структуру середнього класу. Йдеться про динаміку критеріальних ознак соціальної стратифікації і на цій основі поступове *оформлення середнього класу* як соціальної страти економічної епохи у *соціальний клас* епохи, трансформаційної до економіки знань.

Майнова класифікаційна ознака у соціальній стратифікації скоріше відповідає сучасному стану „західного” суспільства споживання, яке виходить з економічної епохи. Нижня межа середнього класу визначається рівнем середнього сімейного або індивідуального доходу всіх громадян даної країни. Проте верхня межа не піддається коректному визначенню, має національні відмінності, при тому, що матеріальні та духовні потреби представників середнього класу в умовах інформаційної глобалізації тяжіють до уніфікованого стандарту суспільства масового споживання.

Катаклізми постеконічної трансформації об’єктивно „стискають” розширене трактування середнього класу до економічно обумовлених меж, наголошуючи на функціональній критерій соціальної стратифікації. Згідно до цього критерію, середній клас „пізнього” капіталізму – це найбільш масовий шар сучасної ринкової економіки, з’єднаний у систему загальною модернізаційною функцією її різноманітних суб’єктів. Масовість та наявність рушійного механізму перетворюють середній клас в основну соціальну силу, у суб’єкта підвищення ефективності економічної системи, її самовідтворення та самоудосконалення. Відповідно, твердо до сучасного середнього класу належать представники малого і середнього бізнесу, бюрократія та управлінці середньої ланки, творча та технічна інтелігенція, висококваліфіковані робітники, самозайняті. Їх економічні функції зводяться до забезпечення ефективного функціонування капіталу, організації, управління і контролю виконання економічних функцій найманими робітниками, удосконалення виробничих процесів та технологій, їх інформаційного забезпечення, до генерації науково-технічних ідей та забезпечення фінансової основи нагромадження, інноваційно-інвестиційної діяльності. Таким чином саме середній клас стає реальним продуцентом безперервного економічного зростання. Реалізація економічних функцій середнім класом у сучасному, перехідному до економіки знань, суспільстві пов’язана не лише з власністю на засоби виробництва, речові та фінансові активи, а і з володінням креативними, кваліфікаційними та організаційними ресурсами. Знання, інформація перетворились у самостійний фактор виробництва. За словами П. Друкера, інтелектуальні робітники „володіють власними „засобами виробництва”, якими є їх знання” [2, С. 20]. Це якісно змінює економічне становище володаря знань, порівнюючи його до власника капіталу. Водночас, це маскує наявність класової структури сучасного суспільства, зводячи категорію середній клас до аморфного поняття, позбавленого класових ознак.

Особливого значення в умовах формування нової економіки набуває реалізація середнім класом своїх культурно-просвітницьких, духовних функцій, які полягають у відтворенні національної та цивілізаційної культури, відтворенні духовних благ та знань, формуванні у суспільній свідомості уявлень про можливість висхідної соціальної мобільності, дякуючи

інтенсивним трудовим зусиллям та високій якості людського капіталу, у генерації нової глобальної свідомості, орієнтованої на гармонію, рівність, збереження та творення єдиного для всіх крихкого соціально-економічного організму.

Глобалізація, у тому числі і соціальна, характеризується єдністю двох протилежних тенденцій – уніфікації (стандартизації) та диференціації. Тобто, в умовах ускладнення суб'єктної структури середнього класу, його стандартним актором стає творча людина, „*homo creator*” („людина-креатор”), *ролева функція якої зводиться до генерації знань, до модернізації економічної епохи в економіку знань*. Становлення неоекономіки супроводжується трансформацією економічної людини у неоекономічну. Соціальна глобалізація проявляється у перетворенні аморфного міжкласового утворення, яке прийнято називати середнім класом, у чітко визначену соціальну структуру, у „...велику групу людей, які розрізняються за їх місцем у історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням ... до засобів виробництва, за їх роллю у суспільній організації праці, а отже, способами отримання та розміром тієї долі суспільного багатства, якою вони розпоряджаються” [4, С. 15].

Метою споживання людини-креатора стають загальні культурні цінності, які породжують інший світ потреб. Ці потреби якісно безмежні: людина завжди прагне до нового. Водночас ці потреби обмежені кількісно. У суспільстві матеріального виробництва, що має ринкову форму, людині завжди бракує грошей, для купівлі достатньої кількості благ, що не знімає актуальності відносно високого рівня матеріального достатку у якості основи відтворення людини-креатора. В світі культури, знань, людині належать одразу всі цінності, кожний є власником усього, але це все необхідно вміти споживати. Обмеженнями виступають якісні, інтелектуальні, духовні характеристики особистості (це вже сьогодні стосується загальнодоступної інформації, що є у бібліотеках, Інтернеті тощо). Відповідно, споживання перетворюється на „розпредмечування” культурних, інтелектуальних цінностей, передбачає складну творчу діяльність, що потребує адекватні здібності, часу, зусиль, енергії від суб'єкта споживання, надає йому визначальні якісні характеристики.

На відміну від традиційного найманого працівника, людина-креатор виступає суб'єктом не тільки репродуктивної, але і творчої діяльності. Атрибутом творчої діяльності стає її внутрішня мотивація – це саме праця плюс вільний час, який зрощується з часом праці, стає часом творчої діяльності, спілкування, розвитку людини та рекреації його особистості у різноманітних формах. Людина-креатор – це не лише робоча сила, але й насамперед творчий потенціал, тобто особистісні якості людини. На відміну від підприємця, як ключового суб'єкта середнього класу в умовах економічної епохи, людина-креатор керується принципово іншими цінностями, мотивами та стереотипами поведінки.

В умовах постеконіомічної трансформації головним об'єктом привласнення-відчуження стає сама Людина, її креативні характеристики. Усвідомлення цього факту є головним фактором формування у представників середнього класу групової ідентичності з точки зору рівня самоорганізації, взаємодії, у тому числі і за захистом своїх власних інтересів. Саме ринковий погляд на власність історично складає основу соціально-економічних цінностей середнього класу.

Антагоністичний характер відтворення новаторського, інноваційного, професійного, освітянського потенціалу людини каталізується масованою експансією капіталу в сферу життєдіяльності, яка раніше була вільною від безпосередньої капіталістичної гегемонії. Йдеться про вільний час робітника, який все більше монополізується „превратним” сектором суспільного виробництва, що відтворює масову культуру та її продукти. Підпорядкування творчої праці капіталу створює для останнього цілком безмежні перспективи зростання експлуатації, бо творча праця створює безмежні цінності, ринкова вартість яких також безмежно велика, у тому числі і по відношенню до доходів творця.

Аналіз класоутворюючих ознак середнього класу в умовах постіндустріальної епохи свідчить про перетворення кількісних змін у нову якість, трансформацію масового міжкласового утворення, середнього „класу” економічної епохи у суспільний глобальний середній клас. Водночас соціальна глобалізація передбачає кристалізацію соціально-класової структури „пізнього” капіталізму. Її полярні полюси представлені класом олігархічного транснаціонального державно-монополістичного капіталу (в особі глобальної ділової, політичної та інтелектуальної еліти, верхнього шару менеджерів та глобальної бюрократії, організаторів інформаційних та культурних транснаціональних комунікацій), який безпосередньо здійснює та обслуговує глобалізацію, привласнюючи на основі експлуатації Людини глобальну квазіренту, та класом традиційної найманої робочої сили, для якого відтворюється недосяжний відносний матеріальний добробут, відповідний рівень освіти і кваліфікації, соціально-політичної культури.

Становлення неоекономіки невід'ємне від структурних трансформацій відтворювального процесу. За прогностичними оцінками розподіл економічно активного населення на 80 – 90 відсотків зрушиться у сферу нематеріального виробництва, соціальну сферу, де відбувається виробництво наукових знань, створюється сама Людина. Відповідно, уніфікованим суб'єктом чисельного глобального середнього класу стає людина-креатор, яка персоніфікується у найману креативну робочу силу сфер матеріального і нематеріального виробництва, соціальної сфери, а також суб'єктів малого та середнього бізнесу. Креативні якості останніх органічно продовжують традиційні інноваційні риси

підприємництва. Втім малий та середній бізнес втрачає свої провідні позиції у структурі середнього класу.

Формування економіки знань справляє суперечливий вплив на становлення глобального середнього класу. Активне залучення робочої сили у глобальну павутину економічних та професійних зв'язків на базі новітніх інформаційних технологій та форм виробничої організації водночас забезпечує високий матеріальний рівень суб'єктів творчої праці, відповідну систему мотивацій та цілей, орієнтовану на самореалізацію, активну модернізаційну позицію, яка притаманна представникам середнього класу незалежно від національної або професійної приналежності. Водночас, показник доходу, як на мікро-, так і на макрорівні, залишається найважливішим фактором „підключення” до сучасної інформаційної цивілізації, фіксуючи елітарний характер сучасної глобалізації, антагоністичне соціально-економічне розмежування суспільства, яке нова економіка не усуває автоматично. Втім, саме соціальні антагонізми перешкоджають інтеграції людських інтересів, досягненню соціально-економічної ефективності, реалізації цільових функцій неоекономіки, рушійною силою якої виступає людина-креатор. Взаємодія громадянського суспільства, держави та ринку можуть створити той синергетичний ефект, який виведе суспільну систему на більш високу ступінь самоорганізації, дозволить більш адекватно реагувати на виклики глобалізації.

Література.

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. М., 1999. – 391 с.
2. Drucker P. F. Management Challenges for the 21st Century. / P. F. Drucker / N. Y., Harper Business., 1999. – 207 p.
3. Inglehart R. Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in Societies. / R. Inglehart / Princeton, 1997.
4. Ленин В. И. Великий почин / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. - Т. 39. – С. 1 – 29.
5. Мировая экономика: прогноз до 2020 года / Под ред. акад. А. А. Дынкина. М.: Магистр, 2007.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Тарасевич В.М., 22.05.2009

Надійшла до редакції
12.05.2009